

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРИЕ
ИЗСЛЕДВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ПЕТИ

ОЩЕ ЕДНО МНЕНИЕ ЗА ИМЕТО „ГАГАУЗИ“

Страшимир Димитров

Гагаузите създават големи главоблъсканици за етнологите и езиковедите през последните сто — сто и петдесет години. Още в първото по-сериозно запознаване и изучаване на тези хора, направено от руския академик от немски произход П. фон Кьоппен, се акцентира върху наблюдаваното при тях несъответствие между религия, народностно самосъзнание и език. За акад. Кьоппен те са пример на хора, при които езикът не съответства на народността, защото се смятали за българи, били християни като тях, а говорели на турски език. „Че езикът, с който си служат хората у дома, невинаги е решаващ за тяхната националност, се доказва от тукашните българи, при които се употребяват два езика и три писмености. Докато една част от тях говорят български, при другите се употребява турски. Онези, които говорят български, произхождат от Македония и Румелия и в Бесарабия се наричат черни българи; говорещите на турски идват от околностите на Варна, а именно от Добруджа и са известни под името гагаузи, както те самите наричат себе си“¹. За съжаление, фон Кьоппен не се опитва да обясни какво означава и откъде е тръгнало тяхното название, но констатациите му са крайно важни поне в две отношения: първо, гагаузите имат българско самосъзнание, и второ, че те самите използват името „гагаузи“, сами се наричат с това име, не се обиждат от него!

Последното контрастира с констатациите на друг виден учен, чешкият славист и балканист Константин Иречек. При проучванията си върху гагаузите в България той установил, че названието гагауз било „от по-ново време“ и имало обиден смисъл. „Името гагаузи, което е общо познато в цялата област от Адрианопол до Одеса, ми беше обрисувано като име от по-нов произход. То се счита почти като псувня, каквато съдба сполетява толкова много измиращи народностни имена. Самите гагаузи се срамуват от него. В румънски език „гагауз“ означавало „всичко най-диво, което съществува (tous ce qu'il y a de plus bête)“, както ми беше обяснено от един румънец“. Малко по-нататък на същата страница К. Иречек пояснява, че „при Дунавските устия съществувало или все още съществува още едно наименование — „черни българи“, което се употребявало най-вече за

обозначаване на полубългаризираните гагаузи. Същото значение то имало и в Бесарабия⁴². Тези думи авторът повтаря почти дословно две години по-късно в капиталния си труд „Българското княжество“⁴³.

Сведенията на К. Иречек, че етнонимът „гагаузи“ имал оскърбително звучение и че самите гагаузи се „срамували“ от него, без съмнение отразяват действителното състояние на нещата поне в пределите на българската етническа територия. Те имат значение не само като израз на позицията на един виден и непредубеден учен, но и като първоизточник за проучване на етнопсихологията и етногенезиса на тези наши съотечественици, тъй като са плод на негови „теренни наблюдения“, както биха ги определили съвременните етнографи. Същото трябва да се каже и за неговата констатация, че наименованието „черни българи“ се употребявало за обозначаване на гагаузите, на тюркоезичните българи, а не на онези, „които говорят български и произхождат от Македония и Румелия“, както пише фон Кьоппен. Към тези данни ще се върнем в по-нататъшното изложение, а тук ще се ограничим с констатацията, че К. Иречек не се осмелява да се произнесе върху етимологията на този етноним. Той само привежда първия опит да се реши този проблем, направен от видния български поет, публицист и етнограф Петко Р. Славейков. През 1870 г. в една статия в сп. „Читалище“ той свързва този етноним с племенното наименование на средновековните узи или гузи, които били наричани и кумани, проникващи през XI — XIII в. в българската етническа територия и имащи значителна роля в политическия и стопанския живот на българския народ през епохата на византийското владичество и на Втората българска държава⁴⁴. К. Иречек се съгласява с тезата на П. Р. Славейков, като приема, че гагаузите и еднородните им според него „сургучи“ в Източна Тракия / Одринска Тракия били потомци на куманите. Той пояснява, че най-големи кумански поселения в България имало тъкмо в крайбрежните области и в околностите на Дунавските устия, именно в онези дялове на страната, които били разположени в съседство с куманските местожилища в Молдова, Бесарабия и понтийските степи⁴⁵. Но като свързва гагаузкия етнос и етноним със средновековните кумани, К. Иречек не се опитва да формулира своето виждане върху етимологията на самото име.

Загадката с този етноним стои не по-малко предизвикателно и пред руските учени, които се сблъскват с гагаузките заселища в Бесарабия, която през 1878 г. била върната на Русия. Всяко проучване на народонаселението в причерноморските руски владения се срещало и с преселниците от България — славяноезични и тюркоезични българи, намерили там убежище от османотурския гнет. Нова насока в диренията за произхода на гагаузите и техния етноним дава А. Ф. Брун. Добре осведомен учен, той взема акт от думите на видния австрийски тюрколог Йозеф фон Хаммер, че според османския летописец Сейид Локман през XIII век византийският император настанил в Добруджа селджукски тюрки, доведени във Византия от султана Иззеддин II Кейкавус. Въз основа на тези твърдения и примамен от фонетичната близост на думите, Брун предполага, че гагаузите са потомци на тези тюрки на Кейкавус, а самият им етноним „гагауз“ е разви-

тие на името на султана — Кейкавус⁴⁶, което е напълно допустимо от филологическа гледна точка. Десетина години по-късно тази позиция е подкрепена от видния познавач на историята на османската държава и Кримското ханство В. Д. Смирнов⁴⁷, след което би трябвало да се смята за окончателно решен въпросът около произхода и значението на името „гагаузи“!

Обаче К. Иречек явно не приема това решение! Като византинист и познавач на историята на южните славяни той добре знае, че през 60-те и 70-те години на XIII в. византийските императори нямат никаква власт над Добруджа и въобще над земи северно от Стара планина и не могат да заселват или да изселват хора от тази област. То не се приема и от бележития ориенталист и познавач на турската история и литература А. Кримски. Според него няма основание да се търси приемственост между гагаузи и половци, но заслужава положителното му отношение „склонността и сред езиковедите-тюрколози (като акад. В. Радлов), и у етнографите да смятат православните гагаузи, живеещи в България, в областите около устието на Дунава и северно от Варна, а от миналия век и у нас, в Бесарабия, за потомци на узите от летописите“⁴⁸.

Интересът към гагаузите нараства в края на XIX и през първото десетилетие на XX в., вероятно поради провеждащото се през 1897 г. преброяване на населението в Русия. Трябвало да има някаква яснота дали гагаузите са самостоятелен етнос, ще бъдат ли записвани като българи, каквато била традицията, или като отделна народност. В няколко публикации В. А. Мошков приема хипотезата на В. В. Радлов, че гагаузите били потомци на узите, че техният етноним повтарял името „узи“ с добавката „гаг“, чийто произход оставал неясен⁴⁹.

Съществуващите противоречиви мнения били обобщени през 1909 г. от българския етнограф и историк Георги Димитров. Той започва с изказаното през 1894 г. становище на варненския краевед Йоан Николау, че името „гагауз“ идвало от съчетаването на имената на две племена: „кагар“ и „уз“, или пък от даденото им от гърците прозвище „кака ус“, т. е. лошо, неправилно говорещи⁵⁰. След като изброява известните му автори и становища, Г. Димитров се заема да определи основите, върху които може да бъде изградено едно приемливо решение на въпроса. И той признава, че в „основата“ му се оказва етнонимът „узи“, „гузи“ или „огузи“, че последните се наричали и кумани, „а куманите, покрай „гузи“, се наричали и половци“. Поради това нямало противоречие между становището на К. Иречек, че гагаузите са потомци на куманите и думите на В. Радлов, че те произлизали от узите⁵¹.

След тези разсъждения Г. Димитров предлага свои „опити за разрешение“ на проблема. Сякаш за да се подиграе с етимологията като филологическа дисциплина с широки възможности за изграждане на произволни построения, авторът предлага още осемнадесет свои хипотези, една от друга по-удивителни. Сред тях има предположения, че думата „гагауз“ има тюркски произход (най-много), че имала гръцки произход, че имала арабски произход, както и твърдение, че тя била санскритска и индоев-

ропейска въобще, включително хипотезата, че първоначалната ѝ форма била „Ганг-узи“, т. е. узи, които някога пребивавали край индийската река Ганг¹². Развихрената фантазия на този човек го отвежда към един невероятен еkleктизъм, който не може да бъде причислен към науката и научната методология.

По-нататък обаче в българската научна книжнина взема връх становището на Ф. Брун и В. Д. Смирнов. Темата за гагаузите привлича вниманието на младия български ориенталист Иван Димитров. През 1915 г. той не без ентузиазъм обнародва откритието, че според ръкописния труд на Сейид Локман през 1261 — 1262 г. в Добруджа били заселени селджукските тюрки на султан Иззеддин Кейкавус, т. е. реанимира казаното от Й. фон Хаммер и Ф. Брун по въпроса, без да се позовава на последния¹³.

Скоро след отпечатването на статията Ив. Димитров загинал на фронта и повече не е могъл да се върне към лансираните в тази публикация несъстоятелни идеи. Те обаче неочаквано били подхванати от ревностния популяризатор на исторически знания и основател на научнопопулярното списание „Минало“ Георги Баласчев. Недопуснат и недопускан в Университета заради склонността му да амалгамира наука и измислици, той не се спира до рамките на казаното от Ив. Димитров. Според Г. Баласчев не само се състояло заселване на селджукски огузи, но тези хора на Кейкавус създали своя държава в Добруджа през XIII в., която продължила да съществува и през XIV в., управлявана от Балик, от Добротица и най-сетне от Иванко. От нея и от името на нейния основател Кейкавус произлизло етническото название „гагаузи“¹⁴.

Публикацията и идеите на Г. Баласчев остават за известно време затворени в страниците на не особено разпространеното военно списание. Тя е почти непозната на учения свят. Его защо в началото на 30-те години той издава този си труд на гръцки език и го представя на състоялия се в Атина конгрес на византолозите. И в гръцкото издание той популяризира възгледа, че хората на Кейкавус създали през XIII в. своя държава в Добруджа, че тази държава не била разтурена през XIII и през XIV в. и т. н.¹⁵ Твърденията на Г. Баласчев дават повод на някои румънски историци да съчинят тезата, че още през XIII в. Добруджа била откъсната от България и се развивала отделно, така че нямало основания тя да бъде разглеждана като част от българската етническа територия през Средновековието.

Всичко това изглежда застава проф. Петър Мутафчиев да се захване с въпроса за селджукското преселение и етногенеза на гагаузите. През 20-те и 30-те години П. Мутафчиев системно изследва различни страни от миналото на Добруджа, което е солидна предпоставка да оцени със завидна ерудираност научната стойност на твърденията на Ив. Димитров и Г. Баласчев. В едно детайлно изследване на съществуващите извори той доказва, че през XIII в. не е имало никакво селджукско преселване в Добруджа, не е имало никаква селджукска държава, че гагаузите нямат никакви връзки със султан Иззеддин Кейкавус, а са потомци на северни тюрки, заселени в българската етническа територия през XI — XIII в.¹⁶

Изследването на П. Мутафчиев е обнародвано заедно с една статия на австрийския тюрколог Херберт Дуда, който подлага на анализ същест-

вуващите източни извори за съдбините на Иззеддин Кейкавус и по-специално писаното от Сейид Локман и от неговия предшественик и първообраз Язджиоглу Али. Той съпоставя казаното от двамата османски автори с оригиналния първоизточник, историята, написана от Хусайн бин Мухаммад бин Али ал-Джафар, известен повече с името Ибн-Биби. Неговия текст превежда Язджиоглу Али и прави някои добавки, с текста на Али работи Сейид Локман. В резултат на тези съпоставки и критичен разбор Х. Дуда прави заключения, напълно подкрепящи изводите на П. Мутафчиев: „Автохтонните съвременни ислямски извори не познават никакво заселване в Добруджа на мюсюлмански турци през XIII в., нито пък (познават) Саръ Салтък. Казаното за това в „Огузнамето“ на Язджиоглу Али, което е приблизително със 142 години по-късно от произведението на Ибн-Биби и което несъмнено е послужило като предпоставка за (твърдението на) Сейид Локман, е една съвсем очевидна добавка на Язджиоглу Али“¹⁷.

Трудовете на П. Мутафчиев и Х. Дуда решават въпросите около мнимото заселване на селджукски турци в Добруджа и категорично опровергават версията, че етнонимът „гагауз“ бил свързан с името на селджукския султан Иззеддин Кейкавус II. В следвоенния период английският тюрколог Пол Виттек се опитва да защити казаното от Г. Баласчев и да спаси теорията за селджукска колонизация на Добруджа през XIII в. и да докаже, че „гагаузите са хора на Кейкавус“, както озаглавява една от своите статии¹⁸. Неговите усилия не опровергаха и не могат да опровергаят заключенията на П. Мутафчиев, но са добре посрещнати от модерната турска историография. За нейните националистически представители се оказва изгодно да се утвърждава, че още през XIII в. Добруджа и прилежащите ѝ райони били колонизирани с анадолски тюрки и се започнало превръщането на тези области в тюркска земя. Ако през 1940 — 1941 г. в тази историография се поддържа тезата, че гагаузите са потомци на дошло от север тюркоезично население¹⁹, в следвоенния период става признак на добър тон да се твърди, че те са потомци на турците на Кейкавус²⁰.

Но като отхвърлят версията, че гагаузите са „хора на Кейкавус“, нито П. Мутафчиев, нито Х. Дуда предлагат някаква убедителна етимология на този етноним, макар междуременно да продължава търсенето на нови решения и предлагането на нови хипотези. За известно време почти като меридавно се приема становището на акад. Стефан Младенов, че „гагауз“ се получило от първообраза „гъок огуз“, т. е. сини огузи или кумани, както били наричани последните²¹. Същото мислят и авторите на изданията от БАН етимологичен речник²². Всичко би било наред, ако в говора на гагаузите и на българските турци и до днес не си съществуваше и не се употребяваше думата „гъок“, и то със значенията „синьо“, „небе“, „небесна синева“, „син“, „небесен“, „лазурен“. Защо самата дума „гъок“ не се е изменила, а се е променила съставката „гъок“ в съчетанието „гъок огуз“? Едва ли е нужно човек да бъде дълбок познавач на езикознанието, за да прецени, че не е възможно такова селективно проявление и приложение на законите на фонетичните изменения в даден език.

Опити за задоволително обясняване на произхода и етнонима на гагаузите през последните десетилетия се правят и от учени, излезли от средите на самите гагаузи в Бесарабия. От последната четвърт на XIX в. у тях се насажда идеята, че те не са българи, а са самостоятелен етнос и отделна народност. В годините на съветската власт техният език бе признат за отделен, гагаузки език в семейството на тюркските езици, създадена бе азбука и книжнина на гагаузки език, макар не особено богата. Израсналата в такъв климат интелигенция постепенно изоставяше „заблудите“ на дедите, че са част от българския народ, и се привързваше към вярата и убеждението, че те са били и са отделна народност. Заедно с това пред тях естествено застава задача да се открие историята на този народ, да се намери приемлив отговор на въпросите около неговия етногенезис и на загадката с името „гагаузи“.

Най-значим опит да намери достойно обяснение на тези въпроси направи известният гагаузки книжовник и културен деец Дионисий Танасоглу. И според него гагаузите са потомци на средновековните узи или огузи, които през X — XII в. обитавали Северното Причерноморие. Към XIV в. те се прехвърлили южно от Дунава и се настанили в българската етническа територия, но живели там като отделна етническа група, без да влизат в особени взаимодействия с българския народ и да се превръщат в част от него. И понеже си били само огузи, за тях се закрепил името „хакк огуз“, т. е. истински, чисти огузи. През последното десетилетие на XVIII в. и в началото на XIX в. сред тях пламва носталгията към старата родина и тласкани от гнета на османските феодала, те започват да се връщат в Буджака, който междуременно бил освободен от османско-мюсюлманско иго. Това дълго странстване на гагаузкия етнос дало и заглавието на повестта на Д. Танасоглу — „Узун керван“, т. е. „Дългият керван“²³.

Теорията на Д. Танасоглу има важно значение като опит да се обоснове правото на гагаузите да разглеждат обитаваните от тях райони на Буджака като своя историческа родина и да се смятат за нейно коренно население, а не обитатели на чужда етническа територия. Неговите опити да даде обяснение на значението на етнонима „гагаузи“ не получиха признанието на учените.

Към кръга на съвременните дирения по разглеждане проблем може да се отнесе и опитът на турския историк Кемал Карпат да реанимира опроверганата от П. Мутафчиев и Х. Дуда теза за преселение на селджукски турци в Добруджа и да възстанови доверието в етимологичната формула „Кейкавус-гагауз“. Обаче К. Карпат не опровергава нито един от аргументите на П. Мутафчиев, дори не се опитва да покаже, че през 60-те години на XIII в. и въобще през XIII в. земите между Дунава и Черно море са съставлявали част от Византия, където императорът можел да настанява заселници или да отнема земи! Той се задоволява да обяви П. Виттек за непогрешим авторитет, а П. Мутафчиев за български националист, поради което становището на първия е вярно, а това на втория е плод на националистически страсти²⁴. Оттук читателят трябва да приеме,

че истината е на страната на тандема Виттек-Карпат! А дори един бегъл анализ на добавките на Язъджиоглу Али към историята на Ибн-Биби категорично потвърждава заключенията на П. Мутафчиев, че османските завоеватели заварват в Източна България и в „земите на Добротица“ маса от тюркоезични българи християни, а добавките на Язъджиоглу Али са несполучлив опит да се обясни откъде са се взели тези „турци-християни“ и защо са назовавани „гагаузи“. Това обаче е тема за друга статия!

Съвсем наскоро и известната изследователка на гагаузкия език Л. А. Покровская добави още една, и то оригинална хипотеза за произхода на етнонима „гагаузи“. Тя изтъква, че гагаузкият език принадлежи към южната огузка група на тюркските езици и съгласно присъщите закономерности на историческата им фонетика „слова гөк- и хакк- не могли фонетически преобразоватся в звуковой комплекс гаг-“, а би трябвало да се очакват формите: гөк-огуз--гögүүз и хакк-огуз--хакууз²⁵. След като отхвърля по такъв начин хипотезите на Д. Танасоглу и на Ст. Младенов и други български учени, тя изтъква, че етнонимът гагауз ще да е бил свързан „с огузкото племенно название ханга-гуз (= канга гуз), т. е. гузите, т. е. гузите ханга“. Тя се позовава на изследванията на С. Г. Агаджанов, който установил, че през X в. ханга-гузите живеели по южните брегове на езерото Балхаш в района на вливането на р. Или в това езеро. „Ханга“ било название на древна държава в Средна Азия и по произход отвеждало към индоирански корен със значение „вода“, „река“, „канал“²⁶. В течение на няколко века словосъчетанието „канга-огуз“ се променило на „ганга-гуз->гагауз>гагауз“.

И според Л. Покровская, в основата на етнонима „гагауз“ се оказва нетюркски корен, определен от нея като индоевропейски, а не арабският корен, предлаган от Д. Танасоглу.

Не е възможно племена, които през X в. обитавали бреговете на езерото Балхаш в Средна Азия, да се окажат през XI в. по Северното Причерноморие и около устието на Дунава, макар че за това трябва да се допусне необикновена преднамереност и целеустременост на придвижващите се хора. Освен това тази хипотеза се препъва и в проблема за религията на огузите-гагаузите. Знае се, че още през първите десетилетия на VIII в. арабите се настаняват в Средна Азия, към 750 г. границата на Халифата минава по р. Талас, а земите северно от Аму-Даря формирали обширното наместничество Мавераннахр, т. е. Заречието. На IX в. се пада кулминацията в ислямизирането на тюркските племена в Средна Азия, а през 921 — 922 г. е помохамеданчена и Волжка България, което предполага превръщане и на степите между Арал и Каспия и Казан в зона на ислямското влияние²⁷. Ако „канга-узите“ през X в. се намирили при Балхаш, би трябвало те да пристигнат в Европа вече като мохамедани. Колкото и повърхностна да е била ислямизацията на тюркските племена в Средна Азия през X в., все пак би трябвало да останат някакви следи в изворите за поява на агаряни или сарацини по северните граници на Византия, ако те са пристигнали в нашия ареал след падането на Първата българска държава.

Може да се види, че според Л. А. Покровская етнонимът „гагауз“ се оказва наследник на по-старо племенно название. Припомняните от нея фонетични правила улесняват усилията за намиране на вярно решение на етимологичните проблеми около този етноним. Нейната статия потвърждава, че от гледна точка на историческата фонетика на огузките езици е съвсем допустимо звукът „н“ да се асимилира от съседния му звук „г“, а фонемата „к“ да се озвучи и да стане „г“.

Едва ли обаче е необходимо да се отива до езерото Балхаш, за да се открие началната форма „канга“, от която уж се е развила съставката „гага-“ на етнонима гагауз. По-разумно е тази начална форма, както едната, така и другата ѝ съставка, да се потърси най-напред в самия ареал на разпространение на етнонима и само в случай на неуспех да се обръщаме към реалната или предполагаемата прародина на тюркоезичните племенни групи.

* * *

Що се касае до съставката „-уз“, тя несъмнено е остатък от племенния етноним „огузи“ или „узи“, както приемат редица учени. Северното Причерноморие и българската етническа територия добре познавали и името, и племето на узите или огузите още от първата половина на XI в. След покоряването на българската държава от Византия границата по р. Дунав останала без дълбоко мотивирана и надеждна защита. Тя била доста далеч от Цариград и не намирала място сред първостепенните грижи на византийските императори. Още през 40-те години на XI в. около 20 хиляди печенези, водени от Кеген, поради разпри с хагана на печенезите Тирах (или Тирак) подирили убежище във византийските владения и били настанени в Южна Добруджа, в околностите на Силистра²⁸. Нахлуванията на печенези продължили и през следващите години, така че към зимата на 1048 г., по думите на В. Н. Златарски, „източната половина на днешна Северна България била очистена от ромейски войски и се доминирала от печенезите“²⁹.

През 1064 г. нашите земи били наводнени от узите. Според съвременника на тези събития, видния византийски книжовник и държавник Михаил Аталиат, узите „целокупно и с всичката си покъщнина преминали Истър с дълги лодки, с еднодръвки и с мехове. Те надвили българите и останалите войници, които пречели на преминаването им... и така изпълнили цялото пространство“³⁰. Друг автор обобщава, че тогава узите „изпълнили цялата Дунавска равнина“³¹. Скоро „една немного малка част“ от тези преселници потеглила да плякосва по стар навик отседналото население на юг от Стара планина. Те достигнали до Солун и Елада, но все пак множество узите останали настрана от грабителския поход и продължили да обитават новите си местозаселища. Малко по-късно, разбити и унижени, и участниците в грабежите трябвало да се примирят с византийските власти; някои от тях били настанени по градовете, а на други императорът дал „държавна земя в Македонската област“, т. е. в

Одринска Тракия, те се превърнали в съюзници на ромейте — „от тогава и до днес, както впрочем и някои от печенезите“, пише М. Аталиат³².

През следващите десетилетия и други огузки племена поискали да им се дадат места за заселване в българските земи. Анна Комнина свидетелства, че към 1086 г. „скитите“, под което име в случая тя обозначава узите³³, масово преминали Дунава и „се разположили на стан около Истър“, като по думите на принцесата „живеели безпрепятствено в нашата земя като в своя“³⁴. Някои от тях, пак по нейните думи, „дори започнали да орат земята и да сеят пшеница“, т. е. да водят уседнал живот. Увлечени от манихейския (павликянския) водач Травъл, някои от тези хора тръгнали да плякосват Тракия, но били отблъснати и се завърнали в Подунавие³⁵. Печенези и узите били вече достатъчно размесени помежду си и достатъчно плътно населявали Североизточна България. Когато през 1089 г. император Алексей I Комнин се опитал с войската си да мине на север от Стара планина и да отвоюва Силистра, той трябвало да се движи като през неприятелска територия, непрекъснато нападан от местното население. Когато войската му се разположила на лагер до Силистра, „скитите“ проникнали до императорската палатка, в настъпилото разбъркване тя била съборена, войската била обезсърчена и императорът трябвало да изостави идеята за обсаждане на Силистра. В последвалата битка той претърпял такова позорно поражение, че за да се спаси, пребягал за една нощ разстоянието от Лудогорието до крепостта Голое, при днешното с. Лозарево, Карнобатско³⁶. От там той предложил на скитите „да им отстъпи заетите от тях земи, ако се съгласят на мир...“.

Наименованието „узи“ било достатъчно популярно през XI в. не само поради прииждащите узите. От техните среди били излъчени някои видни военачалници във Византия. Един от висшите военни при Алексей I Комнин се наричал Уза, а А. Комнина пояснява, че „неговото име произлиза от названието на едно племе“³⁷. Същото „племе“ дало и името на езерото Озолимни, днешното езеро Расим при устието на Дунава, за което А. Комнина също обяснява, че се наричало така, „защото някога при това езеро дошли хунски войски (а тези хуни на простионароден език се наричат узите)“. Старите автори не споменавали за тези хунски войски, но „при самодържеца Алексей те се стичали тук от всички страни и дали това название на мястото“³⁸. Както се вижда, узите били достатъчно масово представени в Източна България и Добруджа, за да дадат името си и на местности, и на военачалници, и името им да влезе трайно в речниковия фонд на местното българско население.

Че етнонимът „гагауз“ бил свързан с по-късно заселени и побългарени тюркоезични люде, личи и от разпространеното определение за тях като „черни българи“. Това название е свързано с разпространените сред тюрките цветови символи на четирите главни посоки на света. В тях черният цвят олицетворявал севера, така че словосъчетанието „черни българи“ фактически означавало „северни българи“. За черни българи и за Черна България се говорело още през X в., а изследователите все още не са единодушни относно нейното местонахождение. Според някои от тях

Черна България се намирала между реките Прут и Днестър, а според други — на изток от Днестър, като се простирала дори до Кубан³⁹. За нас в случая е без значение дали тя ще бъде локализирана между реките Прут и Днестър, или пък на изток от Днестър, защото и в двата случая тя се оказва на север от Аспарухова България и оправдава названието „Черна“, т. е. Северна България. От тук следва, че появата на наименованието „Черна България“ е неоспоримо признание, че вече съществувала Дунавска България и че тя се третираше като център, от който се отброява местоположението на останалите български области.

Отседналите жители на Дунавска България можели да разглеждат дошлите по-късно заселници като „северни“, т. е. като „черни българи“. Към тях те можели да отнесат всички прабългарски групи и общини, които изостанали от дружините на Аспарух и продължили да обитават степите на североизток от Прут. Към северните българи нашите прадеди можели да отнесат с основание и заселилите се през XI — XII в. в българската етническа територия и побългарили се печенези, узи и кумани. От всичко това следва, че името „черни българи“ като обозначение за „гагаузите“ трябва да се е оформило в средите на тюркоезичните аспарухови потомци, които знаели и използвали географското значение на прилагателното „черен“. Това определение било възприето още през IX — X в. от византийската и руската историопис, както и от славянобългарското население, но само в неговото буквално, цветово значение.

Повече от ясно е, след всичко казано, че наименованието „гага-уз“ възпроизвеждало във втората си съставка етнонима „узи“ или „огузи“, и че това име било дадено от местните българи на някоя по-късно придошла група тюркоезични българи. Загадка обаче си остава първата част от етнонима. Тя трябва да е някакво определение на групата „узи“, да характеризира статута им, функциите или тегобите им, да определя тотема или вожда им и пр. Защото знаем, че етноними може да се породят дори от имена на лица...

* * *

Добра основа за решаване на този проблем дава известният Български апокрифен летопис, един паметник на славянобългарската книжовност от последната четвърт на XI в. Главно действащо лице в него е пророк Исая, който разказва как по заповед на бога отделил една трета част от куманите, превел ги през Дунава и ги заселил в Карвунската земя, т. е. в днешна Добруджа, назначил им царе, покръстил ги и те се нарекли българи, за разлика от езичниците-кумани⁴⁰. Този летопис свидетелства, че по онова време — последната четвърт на XII в. — нито прабългарите, нито влелите се в българската народност през XI — XII в. печенези, узи или кумани били претопени в славянското море, както приема българската официална историография. Под името „българи“ все още се разбирали и тюркоезични хора, поради което авторът на „летописа“ смело представя българите като потомци и родственици на тюркоезичните кумани. Ако съвременните му българи биха били само славяноезични люде, славяни

или славянизирани прабългари, авторът би трябвало да им търси сродници между сърбите и русите, но не и сред куманите!⁴¹

Като разказва за делата на различните български царе, летописецът достига до епохата на братята Мойсей, Арон и Самуил, разказва за цар Роман и наследилия го безименен цар, който бил „син на праведната Теодора“. Негов продължител станал „друг цар на име Гаган, а пореклото му Оделян, много красив“ (И потомъ изъиде инъ царь, именемъ гаган, а порекло му оделянь, краснъ зъло)⁴². Още Й. Иванов посочва, че с името Оделян тук е наречен Самуиловият внук Петър Делян, който вдигнал въстание срещу византийската власт през 1040 — 1041 г. и се провъзгласил за цар, докато „гаган“ е говорима форма на тюркската титла хаган (χάγανος)⁴³.

Шом титлата „гаган“ и през XII в. можела да се даде на управляващия цар в българската държава, толкова по-жива трябва да е била нейната употреба сред новопристигащите тюркоезични племена, незасегнати от византийско-славянското влияние. Тяхната племенна организация и титулатура не се различавали от онези, които навремето си донесли тук Аспаруховите българи. С течение на времето започнало онова обезценяване на донесените тюркоезични или славянски титли, което се получавало под въздействие на трайното съприкосновение с гръко-византийските йерархични ценности и титулатура, както и на естествената житейска амортизация. Титлата княз, която при славяните означавала вожд на племе, а в българската държава се приписвала на хана, на суверена, с течение на вековете се смъкнала до значението на селски старейшина или първенец на няколко села от един район. Да си припомним с какво удовлетворение Софроний Врачански разказва как властите се опитали да го вдигнат от Котел и да го накажат, „ала ме селския кнез не даде мен“⁴⁴. А при въстанието от 1850 г. в България всяко от разбунтувалите се села било представлявано в общите акции от един селски княз и един чорбаджия⁴⁵.

Титлите хан и кавхан били в употреба в Първата българска държава и след християнизацията, и след въвеждането на славянобългарската писменост дори като „лично име“ или пък като титла на един от висшите сановници, а не на суверена. Хронистът Йоан Скилица съобщава, че Симеон „изпратил срещу ромеите силна войска под началството на Хаган, един от неговите велможи и Миник, началника на конярите...“⁴⁶ Тази титла се запазила в употреба и в западната българска държава след Самуил. Пак Скилица съобщава, че когато Иван Владислав убил цар Гавраил Радомир, някои български първенци заявили, че ще минат на страната на Василий II, вместо да се подчинят на Иван Владислав. Към императора се присъединил и „Кавкан“ (καυκάνος) или „Теодор Кавкан, братът на Дометиан“⁴⁷. Падането на България под византийско иго не изличило спомена или употребата на старата българска титулатура, пък и византийските власти не си поставили задача да заличат връзката между старото българско време и уредбата при византийското владичество. Пак Йоан Скилица съобщава, че когато император Василий II Българоубиец покорил страната, „той не поискал да се измени там нищо от обичаите, а наредил

да се управляват в своите работи, както е било при Самуил, който бил техен владетел⁴⁸. Когато Самуиловият внук Петър Делян оглавил въстанието на българите през 1041 г., „изпратил под предводителството на така наречения кавхан войска, която завзела Дирахуим“, т. е. Драч⁴⁹. Тридесет години по-късно избухнало ново българско въстание, а тогава, по думите на хрониста Йоан Скилица, пръв сред българските старейшини бил „Георги Войтех от рода на комханите“, т. е. на кавханите⁵⁰. Вече видяхме, че титлата „хакан“ или „хаган“ намерила място и в славянските говори и в славянобългарските писмени паметници, но във формата „гаган“.

Какво обществено положение е могло да има лицето, към чието име се добавя титлата „хаган“, „гаган“ през XII — XIII в., освен реликтната употреба на тази титла по отношение на старите български владетели? Видяхме, че „хаган“ била титлата на някои от племенните водачи на прииждащите нови тюркоезични заселници, които бил приемани, кръщавани и назначавани на високи служби в империята. Един от тях бил Тирах (или Тирак), който попаднал в плен, но и като пленник бил удостоен със завидно внимание, бил покръстен и му била поверена висока длъжност. Йоан Зонара документира по-нататък, че след като издигнал на високи служби Тирах и „първенците от неговото племе“, императорът „избрал петнадесет хиляди печенези, въоръжил ги..., назначил им за военачалници техни съплеменници“ и ги изпратил да воюват с „турците на изток“. Те обаче се разбунтували, върнали се „в придунавските области, настанили се там и отправяйки се оттам, опустошавали Тракия. Императорът често изпращал войски срещу тях, но варварите излизали по-силни... Най-после те сключили 30-годишен мир с ромеите“, с което войната завършила, а печенегите и смесените с тях други „варвари“ останали трайно население на „придунавските области“⁵¹. Съплеменниците на хагана представлявали твърде многочислена група, щом от техните редове били набрани около 15 хиляди войници, а след това редовно надделявали над изпращаните срещу тях византийски сили.

Изворите не съобщават какви били званията и титлите, които Византия предоставила на узо-печенежките първенци, но можем да вярваме, че тя ги дарила с византийски благороднически и военни звания. Наред с новите титли обаче, сред своите съплеменници те си оставали познати и известни със своите традиционни титли и звания. Несъмнено, византийският „стратег“ си оставал за своите съплеменници някакъв субашия или бег, или хакан...

А няма съмнение, че приетите на византийска служба първенци оставали да служат сред своите съплеменници и не били изпращани да управляват вътрешни области, обитавани от староседелско земеделско население. Но с това опираме и до въпроса за статута и организацията на новите заселници, въпрос, който беше най-сериозно изследван от В. Тъпкова-Заимова. Тя посочва, че новите преселници или „чужденците“, както често ги назовава, били настанени в различни по тип селища. Някои били заселени в големи градове (полиси), други — в села (хори), а трети — в

своеобразни лагери, временни заселища (ελαύσεις) на пастирско-номадско население⁵². Последният тип поселения имали временен и преходен характер, тъй като не хармонират с представата за отседнало земеделско население. А е известно, че заселниците сравнително бързо минавали към отседнал начин на живот и ставали с течение на времето лоялни поданици на императора. В една своя реч видният византийски писател и сановник Михаил Псел (1018 — 1096 г.) благодари на бога, че усмирал „варварите“ и че „тези, които вчера и по-рано опъваха лък срещу нас, а именно народът отвъд Истъра, сега пускат стрели заради нас. Те много охотно обработват земята, която преди опустошаваха“⁵³. Притокът на такива заселници през XI — XII в. разширил и укрепил позициите на селската община в обществено-икономическия живот и умножил прослойката на свободните селяни-общинници⁵⁴.

Възникват и други въпроси около статута на новите заселници — дали всяко отделно заселище, всяка селска или родова община пряко контактувала с византийските власти или пък те запазвали връзки помежду си, съставлявали отделни обединения, подчинени на някой свой родово-племенен или военен вожд, който ги управлявал и ги представлявал пред властите, поемал задължения и облаги от името на целия род или племе. В. Тъпкова-Заимова се присъединява към мнението на П. Мутафчиев, че стопанската и гражданската организация на новите заселници следвала каноните на „познатото византийско граничарство“, т. е. те се превръщали тук във военноангажирани селяни-общинници⁵⁵. Особеното тук е в обстоятелството — пише тя, — че „чужденците, които се заселват като гранично население, остават под властта на своите началници. Впоследствие измежду тези началници се издигат някои с военно-административна власт, които дръзват да се опълчат срещу самото византийско управление, на което служат“⁵⁶. Както преди това изтъква и Г. Литаврин, представителите на аристокрацията на уседналите номадски народи през XI — XII в. постепенно се вливали в местната българска аристокрация⁵⁷.

Направените от двамата автори констатации едва ли могат да бъдат оспорени. Те се илюстрират най-добре от примера с настанения в Добруджа Кеген и съплеменниците му. Той се вплита в борба дори с настъпващия довчерашен негов хаган Тирах начело на своите двадесет хиляди съплеменници като съюзник и „граничар“ на Византия. Вождът Кеген очевидно продължавал да ръководи своите съплеменници, които дошли и били настанени заедно с него, независимо че те се намирали в различни селища. Господстващата при тюркоезичните племена отвъд Дунава родово-племенна организация запазвала добри позиции и след като тези пришелци отсядали в българските земи. Вождът Кеген очевидно продължавал да носи старите си звания, които го извисявали над останалите му съплеменници, а към тях се добавяли рангът и чинът, дадени му от византийските власти. Обвързаните и ръководените от Кеген хора съставлявали една общност, която трябвало да има свое обозначение, свое име, което да я обособява и обективира сред останалото население и сред другите военно-административни единици. Можем да допуснем, че за наимено-

вание на този „корпус“ е могло да се използва и името на неговия водач Кеген!

Същото би трябвало да важи и за другите по-масови заселвания от онова време, както напр. групираните около победения Тирах печенези. Ще повторя, че по думите на Зонара той бил „удостоен със светото кръщение и почетен с висок сан“, а неговите хора излъчили 15 хиляди войници за поход срещу турците в Мала Азия⁵⁸. Изворите не съобщават как се обозначавала оглавяваната от Кеген или от Тирах структура, но няма съмнение, че названието на някоя такава „групировка“, формирана от средите на новите тюркоезични заселници в нашите земи, ще да е в основата на онова групово име, което дало началото на етнонима „гагауз“.

Засега не знаем колко такива предводители на корпуси от тюркоезични заселници в Източна България се кичели с титлата „хаган“ или „гаган“. Едва ли техният брой се ограничавал само със споменатия Тирах. Масови заселвания на узи и кумани в Североизточна България имало и през XII и XIII в., а те заслужили свое място в историята на Втората българска държава. От друга страна, в тази държава старите български и славянобългарски титли се обезценявали и отстъпвали пред утвърждащата се византийска номенклатура. Някогашните кавхани, ичиргуболи и князе се замествали от деспоти, севасти, логотети, протостратори, а по селата отстъпвали място на лагатори и примикюри⁵⁹. Това ставало преди всичко и най-напред в официалната държавна администрация, но несъмнено прониквало и сред народа, макар и с много по-голяма времева дистанция. С течение на годините в очите на тогавашните българи титлата „хан“ или „хаган“ губела значението си на суверен на държава, за какъвто вече се смятал царят или деспотът, което обаче не означава, че тази титла била напълно забравена и изхвърлена от употреба и от народа. Тя ще да се е запазвала като обозначение на предводител, но вече на общности с по-ограничен обхват. Знаем, че по време на Първата българска държава титлата „сю-бег“ (повелител на войската) се полагала на хана, както личи от Омуртаговите надписи⁶⁰. Но столетия по-късно виждаме титлата „сю-баши“ (или су-баши) в песните и ежедневието на народа да означава нещо като окръжен или околийски полицейски началник или предводител на местната войска. С титлите „хан“ и „султан“ се кичели живеещите в Ямболско и Герлово потомци на Герайте, на кримските султани, чиито титли тук имали чисто локално значение и били далеч от статуса на суверенни владетели.

Вижда се, че още по времето на византийското владичество се създали обособени военностопански общности, чрез които новите заселници се вписвали в социално-икономическата и военнополитическата структура на обществото. Титлата „хан“ или „хаган“ от синоним на суверен се е превърнала в название на една или друга военнотериториална общност от заселени тук узо-кумани. Една оглавявана от титулован предводител формация ще да е заслужила прозвището „хански огузи“ или „хански узи“, т. е. „хакан-огуз“ или „хакан-уз“, което пък в славяноезична среда се трансформирало в „гаган-огуз“, респ. „гаган-уз“. С течение на времето

звукът „н“ бил асимилиран и словосъчетанието придобило формата „гагауз“.

Очевидно е, че подобна конструкция може да бъде атакувана в много отношения. Може да се възрази, че заселниците от XI — XII в. не били само узи и че узите дори не били преобладаващи, та едва ли името на едно малцинство би било използвано за обозначаване на тяхната общност. Ясно е обаче, че името „гаган-огуз“ не обхващало всички нови заселници, а само част от тях, при което тази част е могла да бъде преобладаващо огузка. Трябва да се има предвид, че самите узи съставлявали значим дял от установилите се в нашите земи през XI — XII в. номади. Някои изследователи дори считат, че настанилите се през тези векове у нас кумани се самоназовавали узи (огузи), а само съседите им ги наричали кумани. Още П. Мутафчиев констатира, че печенези, узи и кумани „не само са били сродни племена, но и че представлявали три дяла на един и същи народ“ и че „узи било куманското домашно или тюркско име на куманите или че куманите са едно коляно, отделено по-късно от общата узка маса“⁶¹. А известният наш езиковед акад. Ст. Младенов предлага единно название на узите и куманите, както личи от заглавието на неговото изследване⁶².

И при византийските автори от XII — XIII в. етнонимът узи постепенно изчезва, както и етнонимът печенези. Причините са поне две. Първата е, че отсядащото в българската етническа територия новопридошло тюркоезично население сравнително скоро се приобщавало към старите отседнали тюркоезични българи и придобивало българско народностно съзнание. За външните наблюдатели, каквито се оказвали и византийските автори, те ставали неразлъчна част от българите. Споменатият вече византийски книжовник и съвременник на „варварските“ нахлувания от XI в. Михаил Псел оставил едно похвално слово за митрополит Йоан, който бил изпратен да служи „при скитите, наричани порано номади, а след това преименувани на българи“⁶³. Какво по-ярко свидетелство за това, че отсядащите в нашите земи намади-скити скоро ставали българи и старите им етноними се заличавали. Оставал все пак в употреба етнонимът „кумани“, може би защото на север от Дунава по онова време се оформила като самостоятелна област територията, в която живеели и номадствали куманите. Съществуването на политическата единица „Кумания“ не позволявало да се забрави името „кумани“ и карало писателите от онова време да разпростират популярното име „кумани“ върху всички номади, включително огузите, обитаващи земите на север от Дунава. Несъмнено етническото присъствие на узите в българската етническа територия през XI — XIII в. било достатъчно осезателно, за да може тяхното име да се вплете в названието на една общност от хора с еднакъв социален статус, с еднакви етносоциални черти: побългарени, християнизирани, тюркоезични свободни селяни-общинници, вероятно и военно задължени в съответствие с нормите на „византийското граничарство“. Оттам натаък това име можело с течение на времето да разшири обхвата си или да изчезне, както много други имена.

Условия за запазване и утвърждаване на групови и регионални имена на групи се съдържали в самата обективна обстановка в българската народност през XII — XIII в. Към тези векове вече била създадена единната българска народност, в която обаче имало различни етнокултурни групи. Славяните в българската етническа територия вече се самосъзнавали като българи, определяли езика си и книжнината си като българска. Писмените паметници от края на XII в. и началото на XIII в. като „Сказание на Кирил Философ как покръсти българите“, „Синодик на цар Борил“ и др. вече представляли славянската писменост и книги като български, за разлика от авторите от IX — X в., които определяли езика си като славянски, а за български считали езика на Аспаруховите, тюркоезичните българи. Щом славяните започнали да наричат своя език и себе си българи, пред тях възниквал проблем как да бъдат обозначени старите, хуноезичните българи? Кой всъщност е „истинският“ български език? Езикът на славянобългарската книжнина ли е истинският български език или пък този на неписмените и безкнижни тюркобългари? Езикът на славянобългарите и този на тюркобългарите се различавали коренно един от друг и трудно можело да бъдат наричани с едно и също название — български език, което не е пречело на носителите им да смятат себе си за българи и от там — своя език за български. За да излезе от това неудобство, нашата наука и днес нарича езика на Аспаруховите българи „прабългарски“ и запазва определението „български“ само за славянобългарите и славянобългарския език.

Съществуването на езикови, битово-обичайни и други различия между хората не е някаква изключителна специфика на българската народност. Няма в света народност или нация, която да не се разделя на множество етнографски групи и региони или да няма ярко изразени езикови и музикално-песенни диалекти. На всеки българин са достатъчно добре известни етнографските групи на шопите, капанците, торлаците, рупците и пр. Това са стари групи и техните наименования са отразили някакви древни особености на самата група или обитавания от нея регион, макар че тези наименования не може да се намерят в старите ни книжовни паметници⁶⁴. Религиозната по дух средновековна книжнина отбелязва внимателно всяка новопоявила се „ерес“ или религиозно отклонение, но не се задълбочава в етническите и етнографските белези и наименования на отделните групи.

Побългаряването на славяните е всъщност само действие първо от процеса на превръщането им в гръбнак на създалата се българска народност и носители на българското народностно самосъзнание. Второто действие обхваща утвърждаването на представата, че те именно са истинските българи, а всички други имат някои несъвършенства и не са толкова „истински“. Другите са някаква група, която си има свое название, отделящо и обособяващо я от другите, но стои винаги малко по-ниско от „истинските“. В този контекст названието на регионалната структура „гаган-узи“ — „гагаузи“ се разпростирало върху все по-широк кръг тюркоезични българи, без оглед дали са потомци на старите местни

„прабългари“ или на влялите се в българската народност през XI — XII век печенези, узи и кумани. За славяноезичните българи етнонимът „гагауз“ става синоним на тюркоезичен българин и се разпростира върху всички тюркоезични християни, докато етнонима „българин“ те резервират само за себе си, за носителите на „българския“ книжовен език, т. е. на славянобългарския език.

Забележително е, че още пред освобождението от турско иго П. Р. Славейков говори за „гаганы“, „гаганы българи“, от чието название се получил етнонимът „гагауз“. В споменатата вече статия в сп. „Читалище“ той се спира съвсем накратко на въпроса за българската диаспора в Русия и отбелязва: „Между българите изселници в Русия има и черпы Българи, които са дошли от Румелия, има още и гаганы Българи (гагаузи), преселени из Добруджа и от онази страна на Балкана и говорят турски“ (курсивът на П. Р. Славейков)⁶⁵. Авторът не обяснява откъде е научил за съществуването на такова название — гаганы-българи, но е ясно, че той не е могъл да го вземе от Българския апокрифен летопис. По онова време този паметник не е бил известен на науката. „Летописът“ е запазен в единствен препис, намиращ се в един от московските манастири, и едва през 1890 г. бил публикуван от сръбския учен Люба Стоянович⁶⁶.

Следва да се приеме, че за гаган и гаганы българи П. Р. Славейков е научил в хода на своята разностранна дейност по събиране на български старини, на песни, поговорки и предания. Славейков не е ходил в Москва и не може да се допусне, че се е запознал с т. нар. Български летопис още преди той да бъде публикуван. В цитираната статия той се е постарал да обясни на читателите си откъде е дошло названието „черни българи“. Те били вероятно преселници от Разградско, защото тъкмо там имало „български селения, които се делят на бели и черни българи и даже до днес някои села не земат и не дават жени помежду си“, които наименования били „някой остатък от някои по-първи (т. е. по-древни, С. Д.) местни названия“. Имаме всички основания да вярваме, че и за гаган-българите Славейков е научил от контактите си с живия живот, с българите от Източна България, че фонемата „гаган“ съществувала в някои „местни“ предания, без непременно да се е разбирало, че тя е свързана с древната тюрко-българска титла „хаган“. Не за пръв път се е случвало едно понятие да се откъсне от стария си корен и да заживее самостоятелен, макар и хилав живот.

* * *

След всичко казано може да се заключи, че етнонимът „гаган огуз“, „гагауз“ не се е зародил като самоназвание на тюркоезичните българи, а се е появил по време на византийското владичество като название на една обособена група измежду придошлите нови тюркоезични заселници. Настанени в българската етническа територия и под влиянието на постоянните контакти със старото българско население и новите васелници — печенези, узи и кумани, приемат българското име и си изработват българско народностно самосъзнание. Но през епохата на византийското

владичество се завършва и побългаряването на славяните от българската етническа територия. Благодарение на преобладаващата си численост и като носители на „българската“ писменост и книжовност те поемат ролята на „истинските българи“. Именно принадлежността на славянобългарската писмена култура решава в крайна сметка „спора“ кои и какви са българите в полза на славяноезичните люде. За старите, историческите носители на етнонима „българи“, за тюркоезичните българи остава да се успокояват с фолклора си, че „ние сме истинските българи“, „ние сме старите българи“ („асъл булгар“ или „ески булгар“), т. е. да се самоуспокояват с една непризнавана извън техния кръг истина.

Постепенно названието „гагаузи“ се разпростира върху всички българи, носители на етническите черти на гагаузите: тюркоезичие, православно християнство и българско народностно самосъзнание. Славяноезичните българи налагат името „гагауз“ върху всички тюркоезични българи със или без осъзнатия стремеж да ги елиминират от кръга на „истинските“ българи и последните да се идентифицират само със славянобългарската група. С това можем да си обясним защо гагаузите се отнасяли с неприязън към даденото название, защо го смятали за оскърбително и дискриминиращо и защо продължавали да се самоназовават „булгар“, „асъл булгар“, „ески булгар“, „кара булгар“, но винаги българи⁶⁷. И така — до най-ново време!

Бележки

¹ Grulich, R. Die Gagausen. — Jahrbuch der Dobrudschadeutschen. Bd. XXI, Heilborn, 1976, S. 42.

² Jireček, C. Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagausi und Sarguči im heutigen Bulgarien. (Separatabdruck aus den Sitzungsberichten der königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften). Prag, 1889, S. 26: „Der Name Gagauz, der in dem ganzen Gebiet von Adrianopel bis Odessa allgemein bekannt ist, wurde mir als neueren Ursprung bezeichnet. Er gilt halb als Schlimpswort, welches Schicksal so manche aussterbende Völkernamen trifft. Die Gagausen selbst schämen sich desselben. Im Rumänischen bedeutet Gagauz „tous ce qu'il y a de plus bête“, wie mir es ein Rumäne erklärte... An der Donaumündungen gab es oder gibt es noch einen Namen Černi Bulgare, „Schwarze Bulgaren“, welcher meist die halb bulgarisirten Gagausen zu bezeichnet scheint. Eine solche Bedeutung hat er wenigstens in Bessarabien“.

³ Jireček, C. Das Fürstentum Bulgarien. Seine Bodengestaltung, Natur, Bevölkerung, wirtschaftliche Zustände, geistige Kultur, Staatsverfassung, Staatsverwaltung und neueste Geschichte. Prag-Wien-Leipzig, 1891, S. 144.

⁴ Читалище, Т. I (1870 — 1871), кн. 21 от 21 август 1871 г.

⁵ Jireček, C. Einige Bemerkungen über die Überreste..., S. 14. — „Die meisten kumanischen Kolonien in Bulgarien bestanden gewiss in den Küstenlandschaften und in der Gegend der Donaumündungen, nämlich un dem Theile des Landes, welcher den kumanische Wohnsitzen in der Moldau, Bessarabien und der pontische Steppe zunächst gelegen war“.

⁶ Брун, Ф. Черноморье, II. Одесса, 1880, с. 333.

⁷ Смирнов, В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты. СПб., 1887, с. 12 и др.

⁸ Вж.: Брокгауз, Ф. А. и И. А. Ефрон. Энциклопедический словарь. Т. 34, СПб., 1902, с. 168.

⁹ Мошков, В. А. Гагаузы. Этнографические очерки и материалы. — Этнографическое обозрение. Т. 44. М., 1900.

¹⁰ Димитров, Г. Гагаузи (Потеклото им и произходението на думата). — В: Известия на Варненското археологическо дружество, II. Варна, 1909, с. 15.

¹¹ Пак там, с. 16, бел. 3.

¹² Пак там, 17 — 28.

¹³ Димитров, Ив. К. Преселение на селджушки турци в Добруджа около средата на XIII в. — Списание на БАН, X. С., 1915, 29—33.

¹⁴ Баласчев, Г. Държавата на огузите в Добруджа. — В: Военни известия, т. XXVI, 1917, №№ 33, 34, 35, 36.

¹⁵ Мутафчиев, П. Мнимото преселение на селджушки турци в Добруджа през XIII век. — Избрани произведения, II. С., 1973, 621—623.

¹⁶ Mutaftchiev, P. Die angebliche Einwanderung von Seldschk-Türken in die Dobrudscha im XIII Jahrhundert. — Списание на БАН, кн. 66. С., 1943, 1—130 (= Мутафчиев, П. Избрани произведения, II. С., 1973, 607 — 745).

¹⁷ Duda, H. Zeitgenössische islamische Quellen und das Oguzname des Jazygiogli Ali zur angeblichen türkischen Besiedlung der Dobrudscha im 13 Jhd. n. Chr. — Сп. БАН, Т. 66. С., 1943, S. 131 — 145. — „Die autochtonen zeitgenössischen islamischen Quellen wissen nichts von einer Besiedlung der Dobrudscha durch muslimische Türken im 13. Jahrhundert n. Chr., nichts von Sary Saltyq. Der Bericht darüber im Oguzname des Jazygyogli Ali, das um 142 Jahre jünder ist als ibn Bibi's Werk und dem Sejjid Loqmänn zweifellos als Vorlage gedient hat, ist ein offenkundiger Einschub des Jazygyogli Ali. Er zeigt damit sene Vertrautheit mit der Ideenwelt und dem Legendengewebe der volkstümlichen islamischen Mystik“ (S. 145).

¹⁸ Wittek, P. Les Gagauzes = Les gens de Kaykaus. — Rocznik orientalistyczny. XVII (1951 — 1952). Krakowie, 1953, p. 12—24; Idem. Yazijioghli 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja. — British School of the Oriental and African Studies. XIV. Pt 3. 1953, p. 639—668.

¹⁹ Barkan, Ö. L. Toplu eserler, I. Istanbul, 1980, p. 394.

²⁰ Inalčik, H. L'Empire ottoman. — Actes du Premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-est Europeennes. III. Sofia, 1969, p. 75 — 76.

²¹ Младенов, Ст. Печенези, узи и кумани в българската история. — Българска историческа библиотека, IV. С., 1931, с. 115—136; Етимологичен и правописен речник на български език. С., 1941, с. 221.

²² Български етимологичен речник. С., 1971.

²³ Тапасоглу, Д. Узун керван. Кишинев, 1974.

²⁴ Карпат, К. Х. Сельджукско-анатолийское происхождение гагаузов. — Этнографическое обозрение, 1994, № 4, с. 36—43.

²⁵ Покровская, Л. А. К вопросу об этимологии этнонима „гагауз“. — Известия Российской Академии наук. Серия литературы и языка. Т. 54. М., 1995, № 2, с. 79.

²⁶ Пак там, с. 80.

²⁷ Известни са напр. думите на арабския летописец Ибн ал-Асир за помохамеданчването на огузите и огузките племена в Средна Азия, а именно: „Тези огузи са едно племе, което... дошло в Мавераннахр по времето на халифа Махди (т. е. 775 — 785 г.). Те станали мюсюлмани и оказали подкрепа на ал-Муканна“, т. е. на водача на избухналото в началото на IX в. въстание срещу гнета на халифите Абасиди. Вж. *Avcioğlu, D. Türklerin tarihi*. III. Istanbul, Tekin yayunevi, 1979, s. 2176 pass.; *Zogan, Z. V. Umumi türk tarihine giriş*. Istanbul, 1946.

²⁸ Златарски, В. II. История на българската държава през средните векове. С., 1972, с. 89—90.

²⁹ Пак там, с. 98—99.

³⁰ Извори за българската история (ИБИ), XI. Гръцки извори за българската история (по-нататък: ГИБИ), VI. С., 1965, с. 75.

³¹ ГИБИ, VI, с. 331.

³² ГИБИ, VI, 177—178.

³³ Златарски, В. II. История на българската държава..., II, с. 184; Същият. Какъв народ се разбира у Анна Комнина под израза... — ИБИД, XI — XII. С., 1931 — 1932, 71—83.

³⁴ Комнина, А. Алексиада. Вступителна статия, перевод и комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965, с. 204. Обстоен анализ на „варварската имиграция“ в нашите земи през XI — XII в. направи В. Тъпкова-Заимова. Долни Дунав — гранична зона на византийския Запад. Към историята на северните и северо-източните български земи, края на X — XII в. С., БАН, 1976, гл. III и IV.

³⁵ Комнина, А. Цит. съч., 201—203.

³⁶ Пак там, 207 — 208, 210—212.

³⁷ Пак там, с. 170.

³⁸ Пак там, с. 214.

³⁹ Божилов, Ив. Анонимът на Хазе. Византия и България на Долния Дунав в края на X в. С., БАН, 1979, 163—176.

⁴⁰ Иванов, Й. Богомилски книги и легенди. С., 1970, 273—287.

⁴¹ Dimitrov, Str. The Bulgarian Apocryphal Chronicle and Bulgarian Ethnic History. — *Etudes Balkaniques*, 1993, No 4, pp. 97—109.

⁴² Иванов, Й. Цит. съч., с. 287.

⁴³ Пак там, с. 287, бел. 2.

⁴⁴ Софроний Врачански. Жизнеописание. Житие и страдания грешного Софрония. Изд. подг. Н. М. Дылевский и А. Н. Робинсон. Л., 1976, с. 30.

⁴⁵ Димитров, Стр. Въстанието от 1850 г. в България. С., БАН, 1972.

⁴⁶ ИБИ, XI, (ГИБИ, VI), с. 251.

⁴⁷ Пак там, с. 287.

⁴⁸ Пак там, с. 334.

⁴⁹ Пак там, с. 303.

⁵⁰ Пак там, с. 335.

⁵¹ ИБИ, XI (ГИБИ, VII), 198—199.

⁵² Тъпкова-Заимова, В. Цит. съч., с. 138.

⁵³ ИБИ, XI (ГИБИ, VI), с. 119.

⁵⁴ Тъпкова-Заимова, В. Цит. съч., с. 140.

⁵⁵ Пак там, 139—140.

⁵⁶ Пак там, с. 140.

⁵⁷ Литаврин, Г. Г. Темпове и специфики на социално-икономическото развитие на средновековна България в сравнение с Византия (от края на VII до края на XII в.). — *Исторически преглед*, 1970, 6, с. 40.

⁵⁸ ИБИ, XIV (ГИБИ, VI), с. 198.

⁵⁹ История на България, III. С., 1982, 258—259.

⁶⁰ Бешевлиев, В. Първобългарски надписи. С., БАН, 1979, 192—193, 200—201, 215 и др.

⁶¹ Мутафчиев, П. Мнимото преселение..., с. 701.

⁶² Младенов, Ст. Печенези и узо-кумани в българската история. — В: *Българска историческа библиотека*, IV, кн. 1. С., 1931.

⁶³ ИБИ, XI (ГИБИ, VI), с. 117.

⁶⁴ Генчев, Ст. Народна култура и етнография. С., 1984, 168—174.

⁶⁵ Славейков, П. Р. Народите в Турско. — *Читалище*, I (1870 — 1871), кн. 21 от 21 август 1871 г., 660—661.

⁶⁶ Споменик Српске Краљевска академие знатности и уметности, III. Београд, 1890.

⁶⁷ Боев, Е. За потеклото на гагаузите. — В: *Сборник Чиракман-Карвуна-Каварна*. С., 1982, 113—117.